

Růžena Svobodová - Barvy Jugoslavie, obrázky z cest, 1911.

(Boje Jugoslavije, slike s putovanja, 1911)

MOSTAR

Mostar je planinski grad, gole stijene se nad njim uzdižu; i ljeti i zimi su kao olovne komore. Neretva, tirkizno plava rijeka, juri Mostarom, planinskim strmim koritom, leti divlje, šuška danju i noću, vrišti od buđenja sve do sna. Stara ćuprija, visoki smjeli most s jednim, savijenim lukom, pruža se nad zeleno-plavom Neretvom. Stražarnice ga štite s obje strane. Sultan Sulejman II. dao ga je izgraditi u drugoj polovici petnaestog vijeka. Kuće muslimanskih te pravoslavni i katoličkih Srba vise na stjenovitim obalama, uzdižući se na obroncima golih planina. Minareti mnogih džamija uzdižu se poput neprekinutih lotosovih stabljika nad bijelim kupolama. Kiša pada, zrak je čist i mirisan. Ispred hotela stoji prekrasan mladić u fesu, kojeg šaljemo gdje god nam treba. Dječak nas gleda bistrim crno-baršunastim očima, sluša i nabavlja ono što mu je zapovjedbno. Nagrada mu se čini prevelikom. Prihvata, ali je ipak vraća. Kad god izađemo ili uđemo u kuću, on stoji na vratima i poklanja nam kao dar svježe ruže ili drugo cvijeće. Šetamo poslovnom četvrti, trgovine su otvorene, sagrađene na hrpama poput malih pozornica. Vjerojatno u njima žive kao u čaši vode. U jednom muškarcu glačaju fesove na kalupima postavljenima na ogradama; u drugom prodaju emajlirane, kao kutije za cigare obojene i ukrašene sanduke za muhamedanske djevojke, inače drveni kućanski pribor, bakreno posuđe za kafu, tekstil, bijele mekane valovite tkanine za košulje čednih Hercegovki; onda zlatne emajlirane kopče za pojas preko dimija, zakrivljene poput turskih sablji, za prekrasne muhamedanke. Bijele žene hercegovačke, katolkinje, seljanke, kupuju, gledaju pažljivo, plašljivo poput naših seljaka. Njihove bijele duge košulje uprljane su blatom. Muhamedanke, zakukuljene u crnim ogrtačima, zakopčanim iznad glave umjesto oko vrata, poput crnih kornjaša bez lica, gledajući samo kroz prorez u odjeći, lepršaju prolazima. Austrijski vojnici i činovnici prolaze dosadno glavnom ulicom. Začudo, bogovi su orijentalnu ljubav isprepleli s mržnjom, neobično su razdijelili vjeru i obožavanje. Turci sjede čučajući u svojim trgovinama, malo uzdignutim iznad zemlje, izrađenim od drveta u otvorenim sobama s tri zida. Oni su melanholični, nenasmjehani, sanjivi. Neki rade, drugi piju crnu kafu, a svi imaju čašu na stolu ili na podu i u njoj ružu. Vidjeli smo ulični kafić, nalik velikoj razbijenoj drvenoj posudi s niskim klupama za sjedenje, izgrađenom oko stoljetne krošnje drveta. Turci su sjedili tamo čučajući, šutke, zamišljeno pijući crnu kafu. Susrećemo muhamedance umotane u malina-crvenim turbanima i u crvenim fesovima omotanima u bijelo. Oni s bijelim pojasevima su pismeni ljudi, učevni. Mazge s tovarom sijena i na bokovima natovarene ravnim vedrima s vodom, vuku se iza čovjeka u fesu, koji ih vodi, lijeno i zamišljeno koračajući ispred njih. Na ulici se igraju djevojčice, odjevene u graciozni, kao dim lagani, do glatkosti isprani kreton, njišući se na vitkim nogama poput dva cvijeta dature (vrsta cvijeta – op. prev.). Njihova vatrena, bakreno sjajna, na leđima raspuštena kosa, obojena je kanom i sjaji se na suncu. Nespretno se kreću na svojim neobičnim, gotovo japanskim, drvenim cipelama s dvije potpetice, na svojevrsnom kothurnu (vrsta cipela koje su nosili antički glumci – op. prev.). Mračni se. Drveće u svojim sjenama skriva bunare izgrađene u blizini

džamija. Samo voda žubori ispod kupole bunara s dvanaest izvora. Muhamedanci se izgube u mraku drveća i onda izađu otamo. Nose peškire preko ruku da bi se obrisali nakon njihovog vjerskog pranja. Pet puta dnevno očiste svoja tijela i pet puta dnevno ostave svoj posao, sami sa svojim Bogom, sa svojom dušom, pet puta dnevno uđu u džamiju, skrušeni, prepuste se, mole. Pet puta dnevno se vraćaju poslu, porodici, djeci s uzdignutom dušom. Fontane govore u svojim tihim i blagim riječima u molitvi. Male džamije nalikuju našim drvenim seoskim hramovima: do pola su sagrađene od drveta. Glavno otvoreno predvorje hrama počiva na četiri ili šest stupova povezanih lukovima, a naslonjeno je na hram ima i drveni krov. Stubovi i lukovi oslikani su naivnim šarenim, kišom opranim ukrasima. Mala škripava vrata otvaraju mi ulaz u džamiju. Probuđuje se sav tajanstveni užas koji je u mojoj duši pohranjen od djetinjstva. Sva drhtavica, još tajnovitije poštovanje prema velikoj, zatvorenoj grupi, prema vjerskoj kulturi od stranog Boga, prolazi mi kroz živce. Poštujem sve što mi se prikazuje i bojim se uvrijediti osjećaje i svete navike ljudi koji mole. Mladi efendija, koji se našao na ulazu, poziva nas da uđemo i ulazimo u džamiju, odnosno jednu zasvođenu dvoranu, s podom obloženim crvenim pirotskim ćilimima, osvjetljenim malim, jedan iznad drugog poredanim prozorima, poput potkova okrugli i uglati, pokriveni mrežom šipki. Na zidovima, u perzijskom stilu, cvjetaju oslikane grančice rajskih grmova, tulipana, zumbula i karanfila, a šarene ptice pjevaju. Na ćilimima, okrenutim glavnom zidu, odnosno prema Meki, muslimani stoje ili sjede čučeci, duboko se klanjajući, otvaraju dlanove, mole, predaju se i zahvaljuju. Žao mi je svojim kršćanskim očima gledati na razgovor s Muhammedovim Bogom, Sveznajućim i Svemogućim, i usprkos efendijinom inzistiranju da ostanem, povlačim se prema vratima kako ne bih ometao one „*koji vjeruju u tajne i ispravno obavljaju svoje molitve, koji vjeruju u Boga, u posljednji sud, u anđele, u Knjigu i u proroke*“, onako kako je zapisano u „*Knjizi*“. Radnici u prljavoj odjeći, bogati ljudi, obrazovani ljudi, u finim kaftanima, s bijelim šalovima omotanima oko fesa, dolaze s prskajuće fontane i mole večernju molitvu. Napuštamo džamiju. Muhamedanci nestaju u gustoj hladovini, pod starim drvećem uz osvježavajući bunar. Bijeli ručnici koje su nosili za ritualno pranje sjaje iz tame.

HAREM

Mene i mladu Čehinju upoznala je s bogatim muslimanskim srpskim domaćinstvom, jedna Češka dama iz Mostara gdje nas je najavila dan ranije. Ušli smo u malo dvorište, zatvoreno vratima od kovanog željeza. Muškarci mogu ući u ovo dvorište, no nadalje je ulaz već zabranjen. Otvorili smo susjedna vrata i ušli u drugo dvorište, naše muhamedanske domaćice. Dvorište u koje smo ušli bilo je preslatko. Sastojalo se od dvije strane niskog, svijetlobijelog zida i s druge dvije strane, niskih kuća s povišenim minijaturnim spratom. Ispod zidina izgrađen je niski zid, udaljen oko tri četvrtine metra od glavnog, a tako stvoreni prostor ispunjen je zemljom i zasađen raznovrsnim cvijećem, koje je sada cvjetalo, i razveseljavalo čitave, bijele i sive kamenčice umetnute u ornament u vrlo često ribanom dvorištu. Dvije žene su nas dočekale u ovom ljetnom salonu. Bila je to gospođa kuće, s najstarijom kćeri, supruga gradonačelnika ovog mostarskog okruga, četrdesetpetogodišnjakinja, lijepog, savršenog srpskog tipa,

zanimljivo odjevena. Nisam se iznenadila, što ima gaće zvane dimije, a ne suknje i ogrtače. Dimije su resaste, sašivene od deset metara mekane tkanine, pola metra duže nego što je potrebno, podrezane odozdo i opet vezane ispod koljena, što tvori dva cvjetna nježna zvona, a čiji presavijeni rubovi skrivaju noge do gležnja; nije me iznenadio njezin remen, završen draguljem s dvije krive turske sablje, nije me iznenadio njezin bijeli i srebrom izvezeni kord, svilena, paučinasta, zlatom prošivena košulja, ali izgled njene lijepe, crnim vlasima prekrivene glave me je iznenadio. Glava joj je bila prekrivena crvenom svilenom maramom, labavo vezanom za traku ispod bogate pletenice obješene na leđima, na kraju zadjevena cijelim vodopadom zlatnika; neobičan nakit ističe joj se na čelu, pričvršćen negdje ispod marame. Bio je to pravi zlatni rog, koji je počinjao iznad lijevog oka, sužavajući se i završavajući zlatnim vrhom sa safirom. Crne sjajne oči, orlovski lijepo zasvođen nos, tanke usne, bijela koža gospođe, ukazale se nama ženskim gostima bez vela, koji su muhamedanske žene, stavljale na lica pred muškarcima i na ulici. Njezina najstarija kći, koja je prema starom običaju, prije nego se uda, stalno lijepo odjevena, ukrašena svim draguljima i zlatnim novcem koji čini njezin miraz, odjevena u žučkast, svijetli muslin, mnogo šarmantniji od suknje, glava joj je umotana u maramu, crna pletenica također je završavala snopom svezanih novčića na svilenim uzicama, ali čelo joj je bilo nepokriveno, okruglo, visoko, čisto. Veliki zlatni novac, ne zasebno, već novčić uz novčić, ležao je kao vijenac oko vrata, prekinut izvanredno velikim novčićem, umetnutim u sredinu nakita, postavljenim ispod brade crne ljepotice i obloženim smaragdima. Ove lijepo odjevene žene donijele su čistu torbu s priborom i stavile je ispred nas da očistimo cipele. Zatim su nas odveli niskim stepenicama do prvog sprata, do široke, dvorane koja je zauzimala čitav sprat, do sobe s dva reda malih prozora i okružene širokim divanima prekrivenim perzijskim i srpskim ćilimima. Cijeli je pod bio prekriven crvenim pirotskim ćilimom, s bijelim stiliziranim drvećem. Posjeli su nas na divane, a one su sjele na drvene, izrezbarene, šarenim cvjetovima ukrašene tube. Mi pitamo njih, oni pitaju nas. Teško je reći ko je znatijeljniji. Žele znati naše običaje, naše gradove, naše domove. Djevojci se svidio moj vodič. Nježno je gleda; na njenu kovrčavu zlatnu kosu, na safirno plave oči, na evropske haljine, na nježno lice.

„Sigurno plemkinja“, pita djevojka češku damu koja nas je ovdje uvela.

„Oh, znala sam“, oduševi se kad ju je dama uvjerila.

Ljubazna gospođa objašnjava kako se ovdje sviđa mojem vodiču. Odmah bi se udala ovdje. Muhamedanska djevojka nudi brata. Mudar je. Sada živi u Sarajevu i urednik je Musavata. U pola glasa, obje djevojke se dogovaraju o tom udvaranju.

„Smije li se oženiti kršćankom?“ Pita.

„Da, muhamedanac se može oženiti kršćankom, ali ona mora prihvatiti i vjeru i moral njegove religije!“

Pitam djevojku bi li se mogla udati za kršćanina.

Dvije muslimanske dame uspravile su se ponosno i rekle oštro i s prezirom:

„Zakon to ne dopušta!“

„Vi ste pravovjerne?“

„Radije ćemo umrijeti nego se odreći svoje vjere!“, govore u jedan glas.

Govorimo o fotografijama. Jesu li nekada fotografirane.

Žene se ponovno usprave.

„Zakon to ne dopušta!“

„Šteta!“, uzdahnula sam.

„Nije šteta!“, odgovara strogo muslimanska dama, zlatni jednorog. „Šteta je što se vaše žene mogu fotografirati i što ih svaki muškarac može pogledati.“ I gleda me prezirno svojim krasnim orlovskim licem. Gledam djevojku.

Ima ravne tamne obrve, smeđe oči imaju oblik badema, crna kosa blista srebrnim sjajem. Međutim, zubi su joj nepravilni i nježna ih usta ne mogu sakriti. Pitam, zna li čitati? Muhamedanske žene ne uče čitati i pisati, a ja očekujem da odgovore kako je to zabranjeno zakonom. Ali djevojka me uvjerava da umije čitati. To ju je naučio brat. Ali ona zna samo latinicu. Ne zna ćirilicu. Pitam je što čita ili što voli čitati? Kaže mi nevinim licem da voli čitati novine, ali njezina majka, prelijepa orlica, smije se tankom usnom i otkriva četverostruko:

„Voli čitati samo o ljubavi!“

Zna li za-Hiljadu i jednu noć, pitam. Ne, ona ne zna i nikad nije čula za nju. Objasnim joj kakva je to knjiga i mislim: „Napokon, i sama si kao Đamila ili Safira, ili kao sama Šeharzada.“

Pocrnjela starica uteturala je u sobu, sjela na tepih, na prekrížene noge, klimala glavom, sa svime se slagala, svemu se čudila.

Začudila sam se užasnoj kapuljači koju su nosile hercegovačke muhamedanke (nose platnene kapute s kapuljačama, koji su zakopčani iznad glave umjesto oko vrata i tako su potpuno skrivene). Zlatni jednorog je s tim vrlo zadovoljan, žao joj je kršćanki i ponovno hvali zakon.

Naša ljubazna vodička razgovarala je o opremi s kćerkom i moli je da nama, strancima, pokaže opremu.

„To nije lako“, nevoljko je odgovorio zlatni jednorog, ne mičući se s oslikane škrinje na koju je sjela i gdje je bila spremljena oprema. Samo se nagnula nad svoju kćer i šapnula joj nešto. Kći je poslušno ustala i izašla iz sobe. Krasna orlica zamišljeno je sišla sa škrinje, otvorila je i izvadila nešto zakačeno u bijeli, uštirkani šal. Položila je paket na tepih, sjela do njega i oklijevajući izvlačila iglu po iglu. U raširenom šalu ležali su nagomilani bijeli muslin, ogrtači izvezeni zlatom, mekane duge, zlatom izvezene spavačice od batista, šalovi s ukrašeno izvezenim rogovima. Krasna orlica poredala je maramu po maramu, svaku vezenu drugačijim uzorkom. Mlade djevojke cijeli dan čuče na tepihu i vezu na pričvršćenom obrubu. Prijateljica prijateljici veze uzorak. Za

svaki šal treba dva kalema zlata. Ove marame mlada dijeli svatovima. Svi od nje uzimaju maramu.

Djevojka se vratila u dnevnu sobu i na mjedeni poslužavnik donijela red bijelih čaša s pozlaćenim okvirom ispunjenih limunadom i postavila ih ispred nas na niski sedefasti stol. Ljubazna vodička nas je tiho poučila da se sve mora popiti, inače se to smatralo uvredom. Poslušali smo je.

Moja mlada suputnica šapuće s djevojkom turkinjom, piše joj adresu, obećava da će joj pisati, ponavlja svoja obećanja da će se uskoro vidjeti, Evropljanka da će se vratiti ovdje i da će se udati za njenog brata Turčina, urednika Musavata. Sišli smo u dvorište, cijelo vrijeme se opraštajući. Vrata u prizemlju su se otvorila i pojavila se glava druge djevojke, omotana ružičastim šalom. Domaćica ju je pozvala. S kuhinjskih vrata došla je „odjevena“ u dim i ružičasti prsluk. Bila je to mlađa kći kuće, koja mora održavati red, kuhati i čistiti dok se najstarija sestra ne uda, još uvijek odjevena i njegovana, ukrašena svim draguljima i uvijek spremna, da prima posjete od sestara, majki ili teta njezinih mogućih mladoženja. Mlađa djevojčica, do vjenčanja svoje sestre kao Pepeljuga, pokazala je svoju kuhinju, bakrene okrugle ogromne tanjure za pečenje i slastice, limene kovane kante za zalijevanje i umivaonike za ritualno pranje, također se pokušala nametnuti i skrenuti pažnju na sebe!

Oprostili smo se od prelijepih muhamedanki. Moja mlada vodička izgrlila se s djevojkama kao njihova buduća šogorica i mislim da je zaboravila na njih za nedjelju dana.

Preveo: Armin Džabirov